

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԽՆԴԻՐԸ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

*Գագիկ Հարությունյան**

Բանալի բառեր՝ Նախիջևան, ժամանակային և տարածական տրիադաներ, հիբրիդային իրողություններ, գիտատեխնիկական-հոգևոր գերազանցություն, մարդկային ռեսուրս:

Արդի աշխարհակարգի փոփոխությունն ընթանում է տուրբուլենտ և հիբրիդային, ոչ գծային օրինաչափությունների ենթարկվող ռեժիմով, և նման գործընթացներում մեծ է «անորոշությունների» բաժինը [1-3]: Ի դեպ, դասական ֆիզիկայի օրենքներին չենթարկվող քվանտային ֆիզիկայի երևույթները բացատրելու նպատակով ֆիզիկոս Շրյոդինգերը ժամանակին ստեղծել էր իր հայտնի «անորոշությունների սկզբունքը»: Պատահական չէ, որ արդի իրողություններն ադեկվատ ըմբռնելու համար այսօր շրջանառության մեջ է մտնում «քվանտային քաղաքականություն» եզրը, քանի որ իրողությունների մի զգալի մասն արդեն չի ենթարկվում դասական քաղաքագիտության կանոններին: Աշխարհաքաղաքական խոշոր դերակատարների մասնակցությունը Նախիջևանի շուրջ ընթացող զարգացումներում վկայում է այն մասին, որ դրանք նույնպես ենթարկվում են գլոբալ հարթությունում իշխող բարդությունների տրամաբանությանը: Այստեղից հետևում է, որ Հայաստանին ուղղված մարտահրավերներին և սպառնալիքներին արդյունավետ արձագանքելը հնարավոր է միայն այն պարագայում, երբ դրանք ադեկվատ են ընկալվում, ինչը հնարավոր է միայն ժամանակային և տարածական «տրիադաների» կանոնների վրա հիմնված վերլուծաբանական համալիր մեթոդների կիրառման պարագայում, և այդ խնդրին մենք դեռ կանդրադառնանք:

Վերոնշյալի համատեքստում փորձենք դիտարկել Նախիջևանի խնդիրը: Անցյալի նախադեպերի համատեքստում հիշենք, որ 1849-1917թթ. Նախիջևանը (ինչպես և Սուրմալուն) գտնվում էր Էրիվանի մարզի, իսկ 1918-1920թթ.՝ Հայաստանի Առաջին հանրապետության կազմում: Սակայն

* «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի գործադիր տնօրեն:

1920թ. հուլիսին Նախիջևան մտավ 11-րդ Կարմիր բանակի Կովկասյան գունդը, ձևավորվեց հեղկում, որն էլ հայտարարեց Նախիջևանը խորհրդային հանրապետություն: Հեղկումն առաջարկեց Առաջին հանրապետության ղեկավարներին բանակցություններ սկսել, սակայն նրանք հրաժարվեցին և հարձակում ձեռնարկեցին մարզի ուղղությամբ: Վերջինս ձախողվեց, իսկ օգոստոսի 10-ին հեղկումի նախագահ Բակտաշևը զեկուցեց Ադրբեջանի Ժողկոմխորհի նախագահ Նարիմանովին, որ Նախիջևանը հանդիսանում է Ադրբեջանի անքակտելի մասը:

Ակնհայտ է, որ այս իրադարձություններում շատ բան համեմատելի է ներկայի հետ. անցյալում՝ սոցիալիստական հեղափոխություն, կայսրության փլուզում և Հայաստանի անկախացում, հայ - ադրբեջանա-թուրքական պատերազմ, Արևմուտքի ներկայության աճ տարածաշրջանում, խարիզմատիկ Քեմալ և բոլշևիկյան-թուրքական մերձեցում: Մեր ժամանակաշրջանում՝ լիբերալ հեղափոխություն, ԽՍՀՄ փլուզում և Երրորդ հանրապետության հռչակում, Արևմուտքի ազդեցության աճ տարածաշրջանում, Թուրքիայում հեռահար նպատակներ հետապնդող Էրդոհանի ի հայտ գալը, նոր «եվրասիական» Ռուսաստանի ձևավորում, որը համագործակցում է Թուրքիայի հետ:

Կան, անշուշտ, և սկզբունքային տարբերություններ: Այն տարիներին կորցրինք Նախիջևանը և Արևելահայաստանի մի մասը, այս անգամ ազատագրվեցին ԼՂՀ-ն և հարակից շրջանները:

Այս ամենի վերաբերյալ գրվել են բազմաթիվ պատմական աշխատություններ, սակայն առայսօր չկան օբյեկտիվ, հիմնավորված քաղաքական եզրակացություններ այն մասին, թե որոնք էին Հայաստանի ղեկավարների ռազմավարական բացթողումները և ադրբեջանա-թուրքական կողմի հաջողությունների պատճառները: Եթե փորձենք խիստ հպանցիկ գնահատել տեղի ունեցածը, պետք է արձանագրել, որ մեր կողմը, թերևս, թերագնահատեց փոխակերպված Ռուսական կայսրության՝ ԽՍՀՄ ներուժը, ինչն ավելի սթափ ընկալվեց ադրբեջանական քաղաքական ընտրանու կողմից:

Այսօր նույնպես ընթանում է Ռուսական կայսրության վերափոխում ԽՍՀՄ-ից՝ Ռուսաստանի Դաշնություն, որն էլ ձգտում է ԵԱՏՄ, ՀԱՊԿ ձևաչափերի միջոցով ինտեգրել եվրասիական տարածքի մի մասը և վերականգնել իր աշխարհաքաղաքական դիրքերը Ղրիմի միացումով, Դոնբասի և Լուգանսկի ինքնորոշման գործընթացներին աջակցելով և Սիրիայում ռազմական ակտիվությամբ: Այս ամենի համատեքստում տպավորություն է

ձևավորվում, որ ինչպես անցյալում, այնպես էլ այսօր ադրբեջանական կողմն ավելի պրագմատիկ է իր հարաբերություններում ՌԴ-ի և աշխարհաքաղաքական այլ դերակատարների հետ, քան ԵԱՏՄ և ՀԱՊԿ անդամ և ԵՄ-ի հետ համաձայնագիր կնքած Հայաստանը¹: Ի լրումն, ինչպես և նախկինում, Հայաստանն այսօր էլ զգալիորեն զիջում է Ադրբեջանին տնտեսական, ռազմական և մարդկային ռեսուրսներով: Բավական է նշել, որ Ադրբեջանի մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն (\$17.500 և 74-րդ տեղն աշխարհում) մոտ երկու անգամ գերազանցում է մեր ցուցանիշը (\$9.500, 110-րդ տեղն աշխարհում), իսկ ընդհանրական ադրբեջանական ՀՆԱ-ն գերազանցում է հայկականը շուրջ 3 անգամ (համապատասխանաբար \$36.2 մլրդ, 95-րդ տեղ և \$11.5 մլրդ., 129-րդ տեղ աշխարհում): Եվ այս վիճակագրության համատեքստում նկատենք, որ արդի փուլի վերաբերյալ հետազոտություններում նույնպես հիմնավորված չեն արցախյան պատերազմում մեր հաջողությունների օբյեկտիվ պատճառները, քանի որ նյութական ռեսուրսների առումով այն տարիներին մենք նույնպես զգալիորեն զիջում էինք Ադրբեջանին: Մինչդեռ ակնհայտ է, որ մեր հաղթանակն առաջին հերթին պայմանավորված էր հայկական կողմի գիտատեխնոլոգիական-հոգևոր գերազանցությամբ և այդտեղից բխող մարդկային ռեսուրսների բարձր որակով: Մակայն, ցավոք, այսօր իրավիճակն այս ոլորտում զգալիորեն փոխվել է, և Ադրբեջանի տեխնոլոգիական զարգացման ցուցիչները գրեթե հավասարվել են Հայաստանի ցուցանիշներին: Մասնավորապես, ՀՀ մարդկային կապիտալի ցուցիչը վարկանիշային աղյուսակում գրավում է 78-րդ տեղը, իսկ Ադրբեջանինը՝ 65-րդ², իսկ համաձայն *QS EECA University Rankings 2018* Վարկանիշավորման ցուցակի՝ 6 ադրբեջանական բուհեր անհամեմատ ավելի բարձր վարկանիշներ ունեն, քան ԵՊՀ-ն (ավելի մանրամասն տե՛ս [4]): Տեխնոլոգիական առումով հետ մնալու վառ օրինակ են Բաքվի ձեռքբերումները տիեզերական ոլորտում. նրանք ունեն երկու արբանյակ, և դա՛ այն դեպքում, երբ Երկրորդ հանրապետությունում ստեղծվել էին բոլոր նախապայմանները և ենթակառուցվածքներն այդ ոլորտի զարգացման համար. բավական է նշել Պարիս Հերոնու և Գրիգոր Գուրգադյանի անունները և նրանց հետ կապված աշխատանքները [4]: Այս ամենը ստեղծում է միևնույն տրամադրություններ ընդհանրապես հայ-ադրբեջանական հա-

¹ Տե՛ս, օրինակ, *Арешев А., Российский вектор» в мозаике внешней политики Азербайджана*, <https://regnum.ru/news/polit/2494510.html>

² Human Capital Index 2018,

https://www.photius.com/rankings/human_capital_index_country_rankings_2018.html

կամարտության զարգացումների ապագայի վերաբերյալ, որի մասն է կազմում Նախիջևանյան խնդիրը:

Այսօր պետք է փաստել, որ այդ ինչ-որ չափով անկլավային տարածքը, ըստ ամենայնի, համալիր և մտածված ռազմավարություն իրականացնելու պարագայում, պետք է ստանար ռազմաքաղաքական-տնտեսական պատանդի կարգավիճակ: Սակայն իրականությունն այլ է, քանի որ ադրբեջանական կողմը կարողացավ Նախիջևանը վերածել տնտեսապես զարգացող և լավ սպառազինված մարզի, որը լրջորեն վտանգում է ՀՀ անվտանգությունը: Շնորհիվ ադրբեջանական մտածված քաղաքականության (այդ թվում նաև՝ տեղեկատվական ոլորտում), մարզի քաղաքական և տնտեսական հնարավորություններն այսօր ակտիվորեն ձգտում են օգտագործել ոչ միայն Թուրքիան և Իրանը, այլև Իսրայելը և այլն:

Նման դեպքերում առաջանում է բնական հարց՝ իսկ ի՞նչ անել: Այս համատեքստում անդրադառնանք արդեն վերը նշված նկատառումներին, որ արդի հիբրիդային իրողություններում ռազմավարություն մշակելը և որոշումներ ընդունելն առաջին հերթին ենթադրում են իրողությունների ադեկվատ ըմբռնում ժամանակային և տարածական «տրիադաների» համատեքստում: Այդպիսի մոտեցումը ենթադրում է կատարել հետևյալ քայլերը.

1. Ելնելով ներկայի իրողություններից՝ միջոցառումներ վերլուծությունների միջոցով գնահատել հիմնախնդրի էությունը և կարևորությունը: Ստացված արդյունքները համադրել անցյալի նախադեպերի հետ;
2. Վերոնշյալ փուլերի վերլուծություններից բխող տեսակետները դիտարկել ապագայի վերաբերյալ հիմնավորված կանխատեսումների համատեքստում;
3. «Ժամանակային» մոտեցումներին զուգահեռ անհրաժեշտ է իրագործել «տարածական տրիադայի» կանոններին ենթարկվող պատկերացումների ձևավորում, ինչը ենթադրում է գնահատել ինչպես սեփական երկրի, այնպես էլ տարածաշրջանում և գլոբալ հարթությունում գործող դերակատարների հնարավոր գործողությունները, դրանցից բխող սցենարները քննարկվող հիմնախնդրի համատեքստում;
4. Վերը նշված վերլուծությունների հիման վրա մշակել խնդրի լուծման ռազմավարության ավգործումը:

Ներկայացված մոտեցումները հայտնություն չեն, և այդ ոճով են գործում մտավոր կապիտալի անհրաժեշտ ռեսուրսներ ու համապատասխան «ուղեղային կենտրոնների» (Ու Կ) համակարգ ունեցող երկրներում [5, 6]:

Նման մեթոդաբանությամբ փորձում են գործել նաև Ադրբեջանում, որտեղ Ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնում կատարվում են աշխատանքներ պատմական հիշողության ինստիտուցիոնալացման ուղղությամբ¹, իսկ Կապի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների նախարարությանը կից գործում է «Ֆուտուրոլոգների ընկերակցությունը»², որտեղ ներկայի միտումների և ապագայում սպասվող տարբեր սցենարների վերլուծության հիման վրա մշակում են դրանց նախապատրաստվելու քայլերը: Այս առումով հատկանշական է, որ անգամ հզոր տերություն դարձած Իսրայելը նախապատրաստվում է հնարավոր «վատ սցենարներին և պահեստային պլաններին»³:

Այս վերջինի առիթով պետք է հատուկ շեշտել, որ առայսօր Հայաստանում դեռևս չի ձևավորվել կանխատեսումներ կատարելու և հնարավոր սցենարների պատրաստվելու քաղաքական մշակույթը, ինչն ազգային անվտանգության տեսանկյունից լուրջ թերացում է: Նկատենք նաև, որ այս կամ այն հիմնախնդրի նկատմամբ վերը ներկայացված մոտեցումների հիման վրա համալիր ռազմավարություն մշակելը ենթադրում է ունենալ հատուկ պատրաստություն ունեցող վերլուծաբանական ռեսուրսներ: Մինչդեռ այդ ռեսուրսները ներկայում ակնհայտորեն բավարար չեն, և ստեղծված իրավիճակը թելադրում է լրացնել այդ բացը: Այդ խնդիրը լուծելու համար, բացի կրթական ոլորտում անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելուց, պետք է ձգտել նաև մոբիլիզացնել հայկական հանրության համապատասխան ռեսուրսները, մասնավորապես՝ լայնորեն կիրառելով առցանց ընկերակցություններ ձևավորելու առումով համացանցի ընձեռած հնարավորությունները:

Հոկտեմբեր, 2018թ.

¹ St' u, օրինակ, *Гарагезов Р.*, Коллективная память: Как создаются, сохраняются и воспроизводятся коллективные представления о прошлом, 2013г., <http://kniga.seluk.ru/k-istoriya/832190-9-rauf-garagezov-kollektivnaya-pamyat-kak-sozdayutsya-sohranyayutsya-vosproizvodiyatsya-kollektivnie-predstavleniya-proshl.php>

² Azerbaijan Future Studies Society (AFSS), www.futerstudies.az.

³ *Тьерри Мейсан*, Что ищет Израиль в далёкой Аргентине? <http://www.voltairenet.org/article198970.html>, (16.12.2017).

Աղբյուրներ և գրականություն

1. *Հարությունյան Գ.*, «Բարդությունների» աղեկվատ ընկալման ակտուալությունը, «Գլոբուս», #6(95), էջ 4, 2018:
2. *Бартош А.*, Туман гибридной войны, НВО, 33(1011), 2018.
3. *Бартош А.*, Обеспечить стратегическую стабильность на новом этапе (Гибридные вооруженные конфликты снижают эффективность традиционной дипломатии), НВО, #35(1013), 2018.
4. Կրիտիկական ենթակառուցվածքներ և ազգային անվտանգություն, «Նորավանք» ԳԿՀ, Երևան, 2018թ.:
5. *Арутюнян Г.*, Распад «системы» и формирование будущего, Ер., НОФ «Нораванк», 2011.
6. *Հարությունյան Գ.*, Ապագային պատրաստ լինելու խնդիրը, 21 ԴԱԸ, #4(80), էջ 5, 2018:

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԽՆԴԻՐԸ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Գազիկ Հարությունյան

Ամփոփագիր

Նախիջևանի շուրջ ընթացող աշխարհաքաղաքական զարգացումներին մասնակցում են աշխարհաքաղաքական խոշոր դերակատարներ, և այդպիսով այդ զարգացումները ենթարկվում են գլոբալ հարթությունում իշխող բարդությունների տրամաբանությանը: Այդ համատեքստում Հայաստանին ուղղված մարտահրավերներին արդյունավետ արձագանքելը ենթադրում է ժամանակային և տարածական «տրիադաների» կանոնների վրա հիմնված վերլուծաբանական համալիր մեթոդների կիրառում: Հոդվածում զուգահեռներ են տարվում 1918-1920թթ. գործընթացների և արդի իրողությունների միջև: Փաստվում է, որ այսօր ադրբեջանական կողմը կարողացել է Նախիջևանը վերածել տնտեսապես զարգացող և սպառազինված մարզի, որը լրջորեն վտանգում է ՀՀ անվտանգությունը: Առկա սպառնալիքներին արդյունավետ արձագանքելը, մասնավորապես, թելադրում է հիմնավորված կանխատեսումներ կատարելու մեթոդների յուրացում և հնարավոր սցենարներին պատրաստվելու քաղաքական-վերլուծաբանական մշակույթի ձևավորում:

ПРОБЛЕМА НАХИДЖЕВАНА В ЭПОХУ ИЗМЕНЕНИЙ МИРОУСТРОЙСТВА

Գագիկ Արությունյան

Резюме

В геополитических развитиях вокруг Нахиджевана участвуют крупные геополитические акторы, и таким образом эти процессы подпадают под логику сложностей глобального порядка. В этом контексте эффективная реакция на направленные против Армении вызовы предполагает применение комплексных методов, основанных на правилах временных и пространственных «триад». В статье проводятся параллели с процессами 1918-20гг. и современностью. Констатируется, что на сегодня азербайджанская сторона сумела превратить Нахиджеван в развивающуюся и оснащенную вооружениями область, представляющую серьезную угрозу безопасности РА. Эффективная реакция на имеющиеся угрозы, в частности, требует освоения методов обоснованного прогнозирования и формирование политико-аналитической культуры разработки вероятных сценариев.

THE PROBLEM OF NAKHICHEVAN IN THE ERA OF WORLD ORDER CHANGES

Gagik Harutyunyan

Resume

Major geopolitical players participate in the geopolitical developments around Nakhichevan and thus, these developments are subject to the logic of complexities that exist in the global dimension. In this context responding to challenges that Armenia faces implies application of analytical methods based on the temporal and space “triad” rules. The article draws parallels between the processes occurring in 1918-1920 and the modern realities. It is evident that Azerbaijan has managed to turn Nakhichevan into an economically developing and well-armed province that poses serious threats to the national security of Armenia. The effective response to the existing threats dictates the need to learn methods of substantiated forecasts and form a political-analytical culture of preparing for the possible scenarios.